

UN DOCUMENT DE RAVENNA DEL SEGLE X A BARCELONA

Anscari M. Mundó

A la tardor del 1978 vaig poder examinar un feix de fulls de pergamí provinents de rel·ligadures i conservats a la secció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya¹. Amb molta sorpresa, l'esguard se'm va fixar en dos grans trossos de pergamí coberts d'una escriptura ben diferent de la nostra carolina catalana habitual. Vaig veure de seguida que es tractava d'una cursiva del nord d'Itàlia. En un primer intent de lectura aparegué clar el topònim *Ravenne*, i també el fet que ambdós trossos pertanyien al mateix document. La raresa d'aquesta peça d'arxiu m'ha semblat que podia servir per a homenatjar el doctor Frederic Udina, que ha estat el meu superior, és ara col·lega i serà sempre un bon amic.

Els documents de Ravenna són força cèlebres per l'existència d'un bon grup de papirs conservats com per miracle. Els escrits damunt de pergamí, encara que més tardans i abundosos, no són pas menys recercats. En qualsevol cas, creuria que aquest document trobat a Barcelona és l'únic de la seva mena existent a la península ibèrica. La signatura actual és: Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2542 de la secció de còdexs.

¹ Dec a l'amabilitat del seu conservador, Dr. Amadeu J. Soberanas, la possibilitat d'aquesta troballa i de l'estudi consegüent; li ho agraeixo des d'aquí.

La seva procedència immediata és la col·lecció de l'estudiós Manuel de Bofarull i Sartorio (1816-1892), que fou adquirida al seu fill, Francesc de Bofarull i Sans (1843-1938), l'any 1911, per l'Institut d'Estudis Catalans per a la seva Biblioteca².

No és fàcil saber d'on el va treure Manuel de Bofarull; en tot cas, és ben clar que fou desenganxat d'una rel·ligadura de posts de fusta d'un còdex escrit a Itàlia, ara desconegut; es dedueix, però, de les restes de fusta enganxades al verso del document i també de les *probationes pennæ* que és de la fi del segle XII. Les més notables d'aquestes diuen: «*ego valentinus debeo c. raimundo aldeberg mallus*» (?); «*ego raimundus debeo x. solidis uxori cassii du intrante aprili*» (repetit en part); «*fuit//punator*» «*aue maria*»; els noms de Valentino, Aldeberg i Cassio i el «*du intrante aprile*» són certament italians. A l'altre tros de pergami apareixen aquestes altres *probationes* de les mateixes mans, pel que sembla: «*in terra eg[i]pti sanctificanini*» (!), repetit en part tres vegades; «*primogeniti/sanctificamini//primogeniti Leui (?) quic qui quiq (?)// quia dominus//mansa*», que semblaria que indiquen la pertinença a un còdex bíblic. Aquestes notetes es troben escampades i separades en diverses posicions.

Els dos trossos del document fan 210x292 i 206x292 mm, respectivament, de màxima. És una mica difícil precisar les mides originals; si tenim en compte, però, el text mancant i els marges, ara desapareguts, es podria calcular un original d'aproximadament 427x307 mm. Actualment han estat muntats i rel·ligats degudament.

L'estat de conservació del pergami és bo i el text llegible, si se n'exceptuen les parts retallades que, com s'ha vist per les mides, afecten els quatre marges i la tira d'entremig dels dos trossos conservats, amb pèrdues de text en tots els casos.

L'escriptura és una bella cursiva nova itàlica del tipus en ús a Ravenna, derivat de la comuna romana del Baix Imperi. En canvi, les firmes autògrafes dels testimonis són en una carolina força rústega, de lletres més petites i estretes que les del text, i de línies mal traçades, especialment la del tercer testimoni.

² Al registre d'entrades de llibres, f. 6v-8.

La transcripció que n'he fet —tot tenint en compte l'època del document i la claredat de l'escriptura, que no ofereix dificultats insuperables— és diplomàtica, no pas paleogràfica; d'aquí que hi he desfet les abreviatures comunes i només van entre parèntesi aquelles que podrien oferir algun dubte.

També n'ha estat conservada naturalment la grafia, puix que ofereix peculiaritats curioses per al filòleg. Així, per exemple: *ha* (=a, 2, 12); *hac* (=ac, 6); *huna* (7, bis); *husum* (8, 21); *haram* (8); *halia* (12); *hetiam* (14); *hamodo* (15); per contra: *orto* (8, 10); *uic* (35, 36, 37); *mahinationis* (25). —*patifico* (2); *Lutianus* (3, 34); *tir-ca* (=circa, 7); *fatiendi* (15); *iuditium* (24); *atimpleuerimus* (28); *ditimus* (29). —*seo* (=seu, 4, 5, 31); *da* (=de, 5); *ouenit* (6, *ouenisset* 7); *exucessionem* (6, 17); *occansionem* (23); *transfersimus* (5, *transfersionis* 4, 31); *surexerit* (26); *painam* (37). No cal dir que tampoc no s'esmena la manca gairebé total de concordança sintàctica i de flexió nominal i verbal, etc.

La comparació amb altres documents ravennesos contemporanis³ ha permès d'emplenar alguns buits deixats en el text a causa dels retalls del pergamí, tal com ja he indicat. Per les signatures dels actors i testimonis del final del document es dedueix ben clar que les línies del text han estat molt més retallades de la banda dreta que de l'esquerra, on només deuen mancar entre 4 i 8 lletres. El nom del notari o *tabellio* ha desaparegut amb aquestes retallades. La comparació, però, amb les escriptures reproduïdes en alguns repertoris paleogràfics⁴ permet de precisar la datació de l'escriptura del document conservat a Barcelona.

³ He tingut a mà: M. FANTUZZI, *Monumenti Ravennati dei secoli di mezzo*, 6 vols., Venezia 1801-1804; A. TARLAZZI, *Appendice ai Monumenti Ravennati*, 2 vols., Roma 1869-1884; G. MARINI, *I papiri diplomatici raccolti ed illustrati*, Roma 1805; V. FEDERICI, *Regesto di Sant'Apollinare Nuovo*, Roma 1907; V. FEDERICI e G. BUZZI, *Regesto della Chiesa di Ravenna. Le carte dell' Archivio Estense*, 2 vols., Roma 1911-1931; H. MARUCCHI, *Monumenta papyracea latina Bibliothecae Vaticanae*, Romae 1895.

⁴ Per exemple, «Archivio paleografico italiano» III, 1884, pp. 85-86 (del 959); pp. 74-81 (del 973); ibíd., VII pl. 39 (964 cf. FANTUZZI I, 163-165, núm. XXXXI); VII pl. 41 (del 967); VII pl. 43 (del 970), cf. M. PROU et A. DE BOUARD, *Manuel de Paléographie latine et française, Album*, Paris 1924, pl. II, 1 (del 970).

Pel que fa al seu contingut, es pot resumir així: Pere, fill de Lluçia, difunt, i la seva muller Donda, dita Bona, venen a Maria, filla de..., uns béns que posseeixen i que pervenien a Pere de la seva mare Petrònia. Aquests béns són: un cup (*cupa*) amb les seves parets a l'entorn, amb tot el que hi ha al seu davant, una cort i un hort al costat, amb l'ús del pou i del pòrtic del davant. El conjunt es troba en aquesta ciutat de Ravenna, a la regió i a prop de la basílica del Salvador, amb els seus termes justos i certs, que són: d'un costat, la plaça pública que va cap a la porta de Sant Llorenç, amb la propietat del prevere Ravenni (de l'Església de Ravenna); del tercer costat... i del quart, amb l'altra plaça que ve del palau. «Lliurem tot això a vosaltres, per tal que en pugueu fer i en disposeu segons la vostra voluntat, excepte la pensió [o cens] anual que s'ha de donar a la Santa Església Romana». Tots aquests béns, els tenia Pere per successió hereditària de la seva mare Petrònia difunta i que va haver de compartir amb el seu germà (prevere). Segueixen les fórmules cautelars de dret amb llur pena annexa. El document, anomenat *pagina*, fou donat per escriure a un tabel·lió (notari) de Ravenna (de qui s'ignora el nom), i fou sotasignat pels vendedors i pels testimonis, entre els quals hi ha un cònsol i dos fills del cònsol Andreu.

Seguia almenys una altra signatura que, per les traces que en queden, gosaria creure que fos la del tabel·lió.

Heus aquí el que queda del text:

Ravenna, 962.

- 1 [... ...]
- 2 [sitque] imperante [dom]n[o] piissimo perpetuo augusto Otone
ha deo coronato patifico magno imperatore anno [... in Italia]
anno primo d[ie] ... mensis ...]
- 3 [ind(ictione)] quinta Rauennæ. Profitens profiteor ego Petrus fi-
lio quondam Lutianus et ego Donda que uocatur Bona iug[al(e)]
...]
- 4 uenditi]onis seo et transfersionis et corporalis traditionis nostre
paginam, te presente, in dei nomine Maria filia [... ...]
- 5 ...]uendimus seo et transfersimus et da nostra iura nostroque do-
minium nostrisque filiis et heredibus alienamus in iura et
domi[nio]...]
- 6 ...]d habere hac possidere uidemus; que michi supradicto Petrus
ouenit exucessione quondam Petronia genitrice m[ea]... ...]

- 7 ... o]uenisset. Id est cupa huna in integro cum muras suas tirca
se, huna cum subiuncta sua ante se omnino [canna coperta cum
curte (?)]
- 8 ante]se et orto suo in integro iuxta ipsa curte et husum puteo et
hara portico ante se, quod est similiter [... ...]
- 9 omni]bus ad easdem pertinentibus constituta in hac ciuitate
Rauennæ, in regione et prope basilice Saluatori[s ... ...]
- 10 ...]cum suis iustis et certis in terra finibus. Et in terra fines eius-
dem cupa et subiuncta et curte et orto [... ...]
- 11 ...]est ab uno loco platea publica qui pergit a porta Sancti Lau-
rentii, et ab alio loco possidente Rauenzo presbietro s[ancte
Rau(ennatis) Ec(c)l(esi)æ, et a tertio loco ... ...]
- 12 et ja quarto loco halia platea qui decurrit ha palatio. Ut in om-
nibus liceat tibi inibi introire et preocc[upare ... ...]
- 13 ...]mam et nostram corporalem traditionem, quam de nostris
manibus in tuis tradimus in presentiam testium qu[... ...]
- 14 ...]s cupa(m) quieto tramite habendi dominium et potestatem
habeatis, teneatis, possideatis hetia[m ... ...]
- 15 face]re quod uolueritis exinde fatiendi necnon innouandi et dis-
ponendi, salua annua pensione hamodo[... ...]
- 16 ...]c est sanctam Romanam Ecclesiam. In quantum uobis exinde
pertinuerint, q(ue)m nos predicti iugalis habemus [... ...]
- 17 hæc] omnia ut superius legitur ouenit exucessionem hereditario
nomine a quondam bone memorie Petronia genitrice mea [...
...]
- 18 ...]o [pres]b[itero et g]e[erman]o meo pro diuisionem que inter
nos diuisimus et partiuiimus. Pro eo quia exind[de ... ...]
- 19 [... ...] ... ... [... ...]
- 20 ...]ecusatione ... ... [... ...] generare incontra te emtrice neque
incontra tuis fil[iis ... ...]
- 21 ...sub]iuncta sua omnino canna coperta, cum curte et orto et
husum puteo et cum ara portico suo uel cum ingress[... ...]
- 22 sicut] superius legitur, qui est posita iuxta platea qui decurrit
a palatio pro ex parte uel in totum numquam agimus n[... ...]
- 23 ... o]ccupamus neque agentibus quod discindere audeamus per
nullam occansionem neque ingenium, non per nos neque per
[... ...]
- 24 ...]as non adeund(um) iuditium, non supplicandum principibus
neque per ecclesiasticam interpellationem aut per regal[em po-
testatem ... (?) ...]
- 25 quod]libet doli mahinationis ingenium neque per ullo modo
ullamque rationem contrariæ quod sensus humanus as[... ...]
- 26 ... e]sse securi et quieti exinde maneatis in omnibus. Et si quo-

- quo tempore queuis personas hominum surexerit qui uob[is ...
 ...]
- 27 ... c]alumnia generare uoluerit, nos uenditoris cum nostris he-
 redibus tibi tuisque heredibus ab omni personas in omnibus sta-
 re et deffensare promittimus in perpetuum. Quod si, quod]
- 28 absit et] auertat diuina potentia et omnia que superius legitur
 non obseruauerimus uel atimpleuerimus, et contra hec ire uel
 ag[ere uel contendere uoluerimus ... per]
- 29 quo]libet modo uel titulum, pro quibus iuratas uoce ditimus per
 deum omnipotentem sedemque sanctam Apostolicam et uitam
 supradictorum dominorum nostro[rum atestationem confirma-
 mus ...]
- 30 qui]a daturi nos promittimus cum nostris heredibus tibi emtrice
 tuisque heredibus, ante omnem litis initium aut interpellatio-
 nem, pene nomine a]uri ebrizo uncias(?) ... et post pene solu]-
- 31 tionem] hanc paginam professi, sponsionis et uenditionis seo
 transfersionis corporalis traditionis in sua fi]rmitatem ... Quam
 uero paginam ...]
- 32 in Dei no]mine tabellio huius ciuitatis Rauennæ scribendum ro-
 gauimus, in qua nos subter manus nostras propria firmauimus
 testibusque a nobis rogi]tis obtulimus subscribendum eorum-
 que]
- 33 pres]enssi eam tibi q(uoru)m contradidimus sub die et mense
 et indictione supradicta quinta Rauennæ.) _) _
- 34 Signum] ++ manibus nostris supra dictis Petrus filio quondam
 Lutianus et Donda que uocatur Bona, iugal(is) iamdicti uendi-
 toris ad omnia[...]
- 35 S.+ ...]us consule uic paginam uindicionis, tradicionis de om-
 nibus ut superius legitur facta in Maria suisque heredibus ad
 supradicti iugale rogatus testis set supradicto precio dante et
 acipient[...]
- 36 S.+ ..filius] q(uon)d(am) Andreas consule et negociatore uic
 pagina uindicionis, tradicionis de omnibus ut superius legitur
 facta in Maria suisque heredibus ad supradicti iugali
 r[o]g[a]tus test[is] ...]
- 37 S.+ ...]us filio conda Andrea consule et negociatore uic painam
 u[i]ndicionis, tradicionis de omnibus ut superius legitur f(a)cta
 in Maria suisque h[er]edibus ... ..]
- 38 ... .. uin]dicionis, [tra]d[ic]ionis] d[e] ... ..]
- 39 [... ..]

*l.lin.prima integre excissa disparuit. -2. dubium an inter anno
 et in Italia aliæ adfuerint litterae. -7. hun'bis scriptum. II.
 ste.rav.eccle ut coniicio ex documentis coævis. -16. habemus*

quamvis potius *habenus* videatur scriptum. -18. ...]o [pres]b[itero] b hastam habet transversam sicut pbro. lin.11; [et g]e[rman]o meo de quibus aliqua elementa servantur. -19. hastæ quattuor vel quinque litterarum remanent. -25. syllaba as ultima fortasse ar legenda. -31. professi ita scripsit notarius loco professionis. -33. [pres] enssi ita scriptum; q[uoru]m an q[uora]m ?; signum) ter scriptum et protractum usque in finem lineæ. -36. utrum post nomen: filius (?) } q(uon)d(am) Andreas legendum sit, an forte: q(uod) d(icitur) Andreas absque filius ? -37. undicionis scripsit. -38. hastæ et vestigia harum vocum restant sufficientia. -39. desunt lineæ fortasse aliorum subscriptorum nomina et certe notarii seu tabellionis afferentes.

Pel que es diu el text, «*in regione et prope basilice Salvatoris*» i «*platea qui decurrit ha palatio*», és clar que els béns venuts es trobaven als voltans de la basílica de Sant'Apollinare Nuovo i del palau anomenat de Teodoric. Els especialistes de la topografia ravennat podran, sens dubte, precisar encara més⁵.

Encara que establir l'època del document no ofereix dificultats —ja que l'escriptura, la llengua i el formulari apunten cap al segle X—, el retallat del pergamí, que féu desaparèixer la primera línia i part de la segona, no permet llegir-hi el nom del papa regnant i, amb prou feines, el de l'emperador.

De la segona línia se'n pot llegir força tros: algunes paraules, amb seguretat, d'altres resulten clares en fer la comparació amb els formularis de documents coetanis de la regió⁶. No tinc cap dubte sobre el

⁵ Només he pogut consultar: L.A. MURATORI, *Rerum italicarum scriptores*, I, 2, pp. 527 ss.: *Spicilegium Ravennatis historiae sive Monumenta historica ad ecclesiam et urbem Ravennatem spectantia*; P. LUTHER, *Rom und Ravenna bis zum 9. Jahrhundert*, Berlin 1889; G. BUZZI, «La curia arcivescovile e la curia cittadina di Ravenna dall'850 al 1118», *Bollettino dell'Istituto Storico italiano* 35, 1915; F. W. DEICHMANN, *Ravenna: Geschichte und Monumenta*, Wiesbaden 1969; A. AGNELLI, *Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis* I, Bologna 1924; encara útil la vella edició de BETHMANN-WAITZ *MGH, Script. rerum langobardicarum et italicarum*, 1878, pp. 265 ss.; B. BISCHOFF und W. KOEHLER, «Eine illustrierte Aufgabe der spätantiken Ravennater Annalen», *Medieval studies in memory of A.K. Porter* I, Cambridge, Mass. 1939, pp. 125-139.

⁶ Utilitzo les edicions de diplomataris de FANTUZZI (*Monumenti*), FEDERICI (*Apollinare*) i FEDERICI-BUZZI (*Estense*), citats a la nota 3, i l'*Archivio paleografico italiano* i PROU-DE BOUARD, *Manuel*, citats a la nota 4, amb les dates corresponents.

nom de l'emperador *Otone*, ja que les restes romanes de les lletres no permeten cap altra lectura. En canvi, de la fórmula que inclou la data cronològica no se n'ha conservat prou per esvaïr els dubtes. Es llegeix bé: «*ha deo coronato, pacifico, magno imperatore anno...*», seguit de restes d'unes deu lletres tallades, entre les quals es veu «*[Ita]-lia*», i després «*anno primo*». La repetició d'*anno* podria fer semblar que s'hi utilitzaven dues cronologies d'Otó. De fet, en els documents de Ravenna contemporanis seus⁷, es troba la doble menció d'*anno*, que emmarca la fórmula d'entremig: *regni pietatis eius in Italia vero*, seguida de l'any amb el numeral. Malgrat això, aquesta llarga fórmula de 29 lletres no es pot suposar aquí, car l'espai que es veu en el pergamí només en permet 10 i, entre aquestes, són certes, com he dit, les d'*Italia*; si no és que s'hi vulguin suposar abreviatures que, però, em semblen forçades, almenys pel mot *[pietatis]* irreduïble⁸.

⁷ De FANTUZZI, I p. 158 (del 953); p. 160 (964.I.15); p. 162 (964.II.4); p. 166 (964.IV.22); p. 168 (965.VIII.7); p. 169-170 (966.III.14), p. 172 (970.IV.8); vol. II, p. 27 (967.IV.7); p. 30 (967.X.12); vol. III, p. 5 (965.V.27); vol VI, p. 14 (962.V.14); especialment, íd., I p. 163-165 (964.III.5) reproduït a l'*Archivio paleografico italiano* VII, pl. 39; del mateix *Archivio* VII, pl. 41 (del 967.XI); pl. 43 (970.VII.25); de FEDERICI-BUZZI, *Estense* (896.IX.8); PROU-DE BOUARD, *Manuel* pl. II, 1 (970); FEDERICI, *Apollinare*, (973.V.11); (977.I.9); (977.VII.30); (982...14); (978.VII.16); (983.VIII.6); (1000.I.16).

⁸ Les més semblants a les fórmules del preàmbul i datació crònica i tòpica del document conservat a Barcelona són els ja citats, FANTUZZI, I, p. 158: «*Sitque imperante domuo Ottone a Deo coronato, pacifico magno imperatore in Italia anno tercio...*» (del 963); íd., I, p. 168: «*...Ottoni...magno imperatore anno regni pietatis in Italia anno quarto...*» (del 965); íd., II, p. 27: «*...Ottone...pacifico magno imperatore anno regni pietatis eius in Italia vero anno sexto...*» (del 967); íd., VI, p. 14: «*...Ottone...pacifico magno imperatore anno regni pietatis eius in Italia vero anno primo...*» (del 962, de Forlí); FEDERICI, *Apollinare*: «*Sitque imperante domino piissimo perpetuo augusto Octoni a deo coronato, pacifico, magno imperatore anno regni pietatis eius in Italia vero anno duodecimo, et domino Ottonæ item a deo coronato imperante eius filio anno sexto, die undecima mensis madii, indictione prima, Ravenne*» (del 973), íd.: «*Sitque imperante piissimo perpetuo augusto Ottone [II] ha deo coronato pacifico magno imperatore in Italia vero anno decimo, die trigesima iulii, indictione quinta, Ravenne*» (del 977), etc. Les combinacions, com es pot veure, són variades; la repetició de *anno* hi és molt freqüent. Les dates dels anys de Crist són les deduïdes pels editors, que sovint no sembla pas que corresponguin a les veritables; és clar que tot depèn del còmput cronològic preferit.

